

ИЗ МОЯ БЕЛЕЖНИК

МИНИАТЮРИ

Борис Делчев

„Случи се веднъж по време на евакуацията да се явя на нелегална среща — разказва мой приятел от младите години. — Срещата трябваше да стане късно вечерта в една усамотена къща, в горния край на селото, където пребивавах тогава. Бях предупреден да бъда точен и особено да се пазя от „опашки“. Затова се прибрах навреме, както правят порядъчните хора, и малко преди уречения час, когато хазайте си бяха вече легнали, незабелязано се измъкнах навън. Набиваше лек дъждец, селото беше смълчано и пусто. И аз закрачих нагоре по калните селски улици, като да бях сам на света. За беда, при последния завой, от китката млади акации, покрай които минаваше моят път, дочух някакъв говор. „Съгледвачи!“ — мина ми през ума и спрях. Да се върна — щях да породя съмнение, да продължа — можех да ги насоча към целта. Тъкмо мислех какво да правя, онези отатък заговориха отново. И навярно защото бях напрегнал слух, този път в малко доверителния им шепот ясно дочух думите „като флорентинска мадона“. Стори ми се неочаквано, че бях попаднал в друг свят. Но в следната секунда, вече опомнил се, поех нагоре покрай горичката, като да не беше станало нищо: пътят, не се съмнявах, беше чист.“

И като помълча, приятелят ми додаде: „Нали разбираш, хората, все едно артисти или влюбени, които в онова време копнееха по красотата на флорентинските мадонни, дори да не бяха от нашите, не можеха да бъдат наши врагове.“

*

И днес, след толкова десетилетия, българската литература не познава по-голямо поетическо извисяване от „Хаджи Димитър“. Така е и доколкото знам, никой не го оспорва. Ако обаче трябва да посоча в поетическото дело на Ботев образец на цялостна, завършена и органична творба, бих посочил по-скоро „На прощаване“. Никъде другаде според мене геният на поета не се е излял в такава монолитна словесна сплав, в която и последната дума да е подчинена на едно безукорно вътрешно единство. Стихотворението е изваяно сякаш от един блок: като го чете, човек е обладан от онова чувство на простота и монументалност, което ни внушават античните дорийски колонни.

*

Някои дребни неща, незабележими на пръв поглед, понякога подхранват въображението на човека много повече от значителните с доказана трайна стойност.

Когато бях в Помпей например, макар и запален по старините, почти с хладнокръвно любопитство разгледах не само форума и обществените сгради, а дори и знаменитата Къща на мистерините, съхранила едно от съкровищата на древното изкуство. Напротив, направиха ми силно впечатление и ме изпълниха с душевна заинтересованост такива неща като предизборния позив — „Избиратели, гласувайте за Флавий, най-добрия гражданин на Помпей“, надписа пред входа на една патрицианска къща — „Има лошо куче“ и дори нищо незначещите коловози, издълбани по уличната настилка. При вида на тези неща от всекидневието историческата дистанция неочаквано започна да изчезва и ми се стори, че мъртвият град се събуди от своя хилядолетен сън: гражданите плъзнаха наоколо в предизборна треска, предупредителният стопанин изпрати да ни предпазят от кучето, железните шини заскърцаха по разядените каменни блокове. И аз добих за древния свят такава жива представа, каквато не могат да ми дадат и най-точните исторически изследвания.

*

Разводнява се не само млякото, разводнява се и поезията: прекалено големият брой поети е първият признак за настъпила литературна девалвация.

*

Надареният с достойнство е облагодетелствуван и при най-тежката участ: където другите капитулират, защото не виждат изход, той тържествува със силата на презрението.

*

Като редактор не можех да понасям два вида автори — едните, които смятат, че предлагат само безупречни ръкописи и не търпят никакви бележки, и другите, които ги тръсват и казват: „Имам ти пълно доверие, чети и прекроявай, както щеш.“ Макар ръководени от различни подтици, в същност те вършат едно и също нещо: и едните, и другите ме лишаваша от единствената радост на редакторската работа — творческото общуване. А знае се, че то е възможно само като двустранен процес на оспорване и съгласие.

*

Сецесион — неорганична деформация с претенции за стил.

*

Разказвах ми преди години за малко необикновената съдба на един цигулар, уж много добър изпълнител на музикалната класика. Вместо да се препитава с изкуството си, постъпил на служба в полицията, понеже му плащали по-добре, и станал професионален убиец. Накрая, в дните на възмездието, се озовал пред Народния съд.

Разказвах ми, а аз слушах и скептично клатех глава. Този човек може да е бил добър професионалист по разчитане на партитури, мислех си, но е стоял вън от света на красотата. За него музикалната класика е била не изкуство, а обикновено технологическо удоволствие без преживявания от хуманитарно естество. Роденият артист може да има всякакви пороци, но не може да бъде убиец, още по-малко — платен убиец.

Когато начеващи автори са ми носели свои работи да ме питат имат ли литературна дарба и заслужава ли да пишат, всеки път съм им казвал да престанат. И мисля, че не съм сбъркал: ако са били бездарни, предлагал съм ги от мъчителни илюзии, ако са имали дарба, все едно, моите съвети не са им попречили да пишат. Известно е, че най-добри са тъкмо онези произведения на изкуството, които са заченати и родени от непреодолима вътрешна потреба.

*

В нашата литература трудно може да се намери нещо по-абсурдно от известната статия на Пенчо Славейков „Българската поезия (Вчера и днес)“. Човек чете и недоумява: как е възможно да правиш преглед на българската поезия и да премълчиш името на Вазов — един от най-безспорните нейни първенци, без когото изобщо мъчно можем да си я представим. Малко са случаите в нашата литература, в които пристрастието и духът на фракционност да са така очевидни, както тук. Макар да негодувам обаче, не мисля, че такива изказвания нямат право на съществуване и трябва да бъдат осъдени на остракизъм. Нещо повече — смятам ги неизбежни, ако не дори и полезни. Понеже художествените стойности се утвърждават най-трайно при свободен обмен на мнения, те имат поне тази добра страна, че тласкат към преоценка и ни предпазват от канонизация и литературни идоли.

И в изкуството става това, което наблюдаваме в живота: тъкмо несправедливостта събужда най-много нашето чувство на справедливост. Нищо чудно тогава, че в края на краищата морално засегнатият тук се оказва не Вазов, а Пенчо Славейков. Това е вече другата абсурдна страна на тази статия, която въпреки своите безспорни качества остава и до днес един от големите курйози в българската литература.

*

Не ще и дума, манията е тежко заболяване на човека на изкуството и никой не би се заел да го омаловажава. Струва ми се обаче, когато се говори за нея, много често се проявява прекомерна етична нормативност, без да се държи достатъчно сметка за фактите. Забравя се, че съществува и спасителна мания, която служи за броня на несправедливо отритнатите. Как би оцелял един даровит човек, принуден понякога с десетилетия да устоява срещу напора на охранителните тенденции, ако не носи в себе си нещо от съпротивителната сила на този душевен бяс?

Знаем, че това, което погубва едни, много често може да действа като оздравително средство за други.

*

Обхождаме с един приятел Барбакан и обглеждаме някогашната крепостна стена на Варшава, зад която, плътно притиснати, се възправят гърбом останките от къщите на средновековния град. И нещо странно — една единствена от тези къщи е долепена към стената отвън, без достъп до вътрешността. „Това е къщата на плача“ — обяснява ми моят приятел, забелязал навярно учудването ми. „Макар да е изпълнявал важна държавна функция — продължава той, — по средновековните обичаи плачът не е имал право да живее в града.“

Ето това вече наистина е интересно, мисля си. Повлияни от школската наука, обикновено си представяме средновековието като епоха на тъмнина и произвол. А в същност то е имало не само свои норми, а и чувство за достойнство, на което можем понякога само да завиждаме.

*

Щастието е възможно единствено като съзнание за осъществяване и предполага тържество над трудностите, не пасивно наслаждаване от придобитите блага. Религията е разбрала това много преди нас: тя обещава на праведните души не щастие, а райско блаженство.

Аз съм земен човек: завиждам на тези, които се осъществяват.

*

Понеже краят увенчава делото, и в литературата много важно нещо е да знаеш кога да спреш. В това отношение — имам пред вид творците, които познавам — никой не е проявил по-голямо разбиране от Лилиев.

*

И в изкуството властвува законът за приемствеността: ако искаш да създадеш нещо, по необходимост трябва да излезеш от онаследеното, наричано обикновено традиция. Но за да има трайна стойност онова, което създаваш, то трябва не да повтаря известните образци, а да бъде нова стъпка в разкриване на националната душевност. С други думи, традицията е необходима само като изходно начало — човек я следва, за да я надмogne и се издигне над нея. Ако не е трамплин, тя се превръща в окови и ни осъжда на застои и творческа несъстоятелност.

*

Излизаме една вечер от кръчмата на Драгалевци, където случайно се намерихме. До вратата Ламар се спира за момент като човек, който е забравил нещо, обира от съседната маса хлебните остатъци и казва:

— Студено е, врабчетата изгладняха: ще им го хвърля да си клъвнат утре.

И като излизаме, поръсва хляба по тротоара.

*

В своята мемоарна книга „Хора, години, живот“ Еренбург предава един любопитен момент от процеса в Нюрнберг: „Когато показаха филма за лагерите на смъртта, Шахт обърна гръб към екрана — не искаше да гледа; другите гледаха, а Франк плачеше и бършеше очите си с носна кърпичка.“ Четеш и ти се струва невероятно: свръхубиецът Франк плаче пред онова, което е извършил. Нищо по-очевидно, че и душевността на палача не е така елементарна, както може да изглежда на пръв поглед — дори тук няма шаблон и общозадължителни правила.

Разбирате ли колко непосилна е задачата на художника, наел се да презсздаде автентичния образ на своето време?

*

Връщах се преди години от някаква литературна среща в провинцията. И понеже пътувах с кола, а бях и свободен, реших да се отбия за малко при един стар познат в близко село, когото не бях виждал от дълго време. Не знам защо, бях почувствувал вътрешна потреба да го видя.

Моят познат беше от онези редки хора, които са родени за дейност и всичко могат. Селски стопанин, без да ги беше учил специално, той владееше всички занаяти, свързани със стопанството, и каквото започнеше, изпипваше го с най-голяма грижа. На младини една пролет, по свой почин и със свои средства, той беше разкопал част от каменистото общинско място край шосето, беше го посадил с цветя и го беше обградил с бодлив тел. Дълги години след това сам чистеше и поливаше цветята в градината, станала вече обществена — който мине, да гледа и се любува. С една дума, не можеше да бездействува. И сега, макар да беше късна есен, го заварих под навеса да поправя бъчви на съседите.

Като ме видя, зарадва се, остави работата и ме въведе вътре. И докато жена му ни поднасяше да се черпим за „добре дошъл“ до приятно затоплената печка, от дума на дума заговори за себе си.

Изженил децата, задомил ги и ги отделил — сега живеели в града. И те с жената се пенсионирали — мъката била минала, стигало толкова залягане.

— Стига, а пак наваляш — рекох аз и посочих с поглед към навеса.

— То не е от нужда, а от потреба — отвърна той. После с доверителна усмивка додаде: — Да ти кажа ли! Додето човек е жив, все му е приятно да чувствава, че сътворява нещо.

Тъкмо така рече — съ т в о р я в а. И като потри палеца с пръстите на дясната си ръка, направи жест на опипване — сякаш опипваше плътността на някакъв предмет.

Отведнъж ме обля някаква вътрешна топлина и ненадейно у този обикновен човек почувствавах присъствието на твореца. — много по-ярко и по-спонтанно, отколкото го бях почувствувал предната вечер у тези, които ми бяха чели своите стихове.

Явно е, повече или по-малко, художникът живее у всеки човек, склонен към осъществяване в красивото.

*

Обогатихме се! След повече от четвърт столетие имаме вече нова Антология на българската поезия и заедно с това — един курioз, навярно първият в литературната история: застъпените в нея съвременни автори, както беше изнесено при обсъждането ѝ, са определени с тайно гласуване на редакторната колегия. Възниква въпросът, ако „антологията е една форма на критиката“, какво представлява тази антология, изградена на един случаен вот? Без съмнение, това е нова, непозната форма на критика, която поради липса на установен термин би трябвало да се нарече критика на абсурда.